

Wystawy Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku w latach 1835–1873: organizacja, zawartość, funkcje i rola*

Marcin TULIBACKI

Uniwersytet Gdański

<https://orcid.org/0000-0003-0039-0195>

ABSTRAKT Celem artykułu jest określenie roli, jaką w lokalnym środowisku artystycznym oraz handlu sztuką odgrywały wystawy Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig), organizowane w latach 1835–1873, a także wskazanie innych związanych z nimi problemów badawczych. Na podstawie statutu, zachowanych katalogów wystaw oraz ksiąg rachunkowych stowarzyszenia przedstawiono metody organizacji wystaw, przeanalizowano ich funkcje, a także scharakteryzowano prezentowane na nich dzieła. Zbadano objazdowy charakter ekspozycji organizowanych w ramach Związku Wystawowego na Wschód od Łaby (Ausstellungsverband östlich der Elbe), ze szczególnym uwzględnieniem obecności dzieł artystów związanych z Gdańskiem.

SŁOWA-KLUCZE Gdańsk (Danzig), Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig), wystawy sztuki, malarstwo, życie artystyczne, mecenat, handel sztuką

ABSTRACT *Exhibitions by the Fine Arts Association in Gdańsk in the Years 1835–1873. Organisation, Contents, Functions and Role.* The aim of the article is to determine the role which the exhibitions organised by the Fine Arts Association in Gdańsk (Kunstverein zu Danzig) between 1835 and 1873 played in the local artistic community and to lay the foundations for further research in this area. On the basis of, among others, the Association's account books, statutes and exhibition catalogues, it was possible to reconstruct the manner in which these exhibitions were organised, as well as to determine their specific nature and their function. Also, taking into account the Association's membership of the Exhibition Union East of the Elbe (Ausstellungsverband östlich der Elbe), the issue of the travelling nature of exhibitions within the Union framework was examined. The content of the exhibitions was presented, listing the artists showing their works therein. The exhibitions were analysed in terms of their role in the contemporary trade in artworks. Particular attention is paid to the presence of works of art by artists associated with Gdańsk at the Kunstverein's exhibitions.

KEYWORDS Gdańsk (Danzig), Fine Art Association in Gdańsk (Kunstverein zu Danzig), art exhibitions, painting, artistic life, patronage, trade in artworks

ZAWIĄZANE w listopadzie 1835 r. Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) zajmowało się przede wszystkim organizacją wystaw oraz promocją sztuki współczesnej, a także gromadzeniem dzieł sztuki dla przyszłego muzeum miejskiego. Dzięki członkostwu w Związku Wystawowym na Wschód od Łaby (Ausstellungsverband östlich der Elbe) gdańskie stowarzyszenie było jednym z organizatorów życia artystycznego w regionie. Działalność Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku stanowiła istotny element odbudowy lokalnego środowiska kulturalnego po wydarzeniach z przełomu XVIII i XIX w., m.in. kilkukrotnej zmianie przynależności państwowej czy okresie tzw. Wolnego Miasta w czasach napoleońskich¹. Stowarzyszenie przyczyniło się do ukształtowania nowoczesnego mecenatu artystycznego i ruchu

wystawienniczego w mieście. Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie organizacji wystaw gdańskiego Kunstvereinu, określenie funkcji i roli ekspozycji w lokalnym środowisku artystycznym oraz zaznaczenie ich wpływu na życie artystyczne XIX-wiecznego Gdańska².

Prezentację działań Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku należy poprzedzić charakterystyką środowiska, w którym działał³. XIX-wieczne stowarzyszenia artystyczne w Niemczech, Austrii i niemieckojęzycznej części Szwajcarii utrzymywały wzajemne kontakty, a także tworzyły związki, by w jak największym stopniu osiągać statutowe cele. W przypadku Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku szczególnie istotny był funkcjonujący od 1834 do 1892 r. Związek Wystawowy na Wschód od Łaby, do którego gdańskie towarzystwo należało w latach 1836–1892⁴. Pomysł powołania związku

* Podstawę artykułu stanowi fragment pracy magisterskiej *Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873. Powstanie, organizacja, wystawy* (2022) napisanej pod kierunkiem dr. hab. Jacka Friedricha, prof. UG, w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego.

1. Por. *Historia Gdańska*, t. 4, cz. 1: 1815–1920, red. Edmund Cieślak (Sopot: Lex, 1998).

2. O historii i działalności Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku zob. m.in. Hans Bernhard Meyer, *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935* (Danzig: Selbstverlag, 1935); Helena Kowalska, „Powstanie i działalność Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku w świetle jego statutu”, w: *Z dziejów kultury Pomorza XVIII–XX wieku*, red. Józef Borzyszkowski (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001), s. 64–80; Magdalena Mielnik, „Towarzystwo Przyjaciół Sztuki w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) 1835–1945. Zarys działalności”, *Rocznik Gdański* 81 (2021), s. 52–70; ead., „Krytyka artystyczna w Gdańsku w XIX i na początku XX wieku”, *Pamiętnik Sztuk Pięknych* 16 (2021), s. 35–41; ead., „Królewska Szkoła Sztuk Pięknych, Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku i Muzeum Miejskie w Gdańsku – trzy serca gdańskiego środowiska malarskiego”, w: ead., *Dobrzy przyjaciele, dobre przyjaciółki. Malarstwo w Gdańsku XIX wieku* (Gdańsk: Muzeum Narodowe w Gdańsku, 2023), s. 13–23.

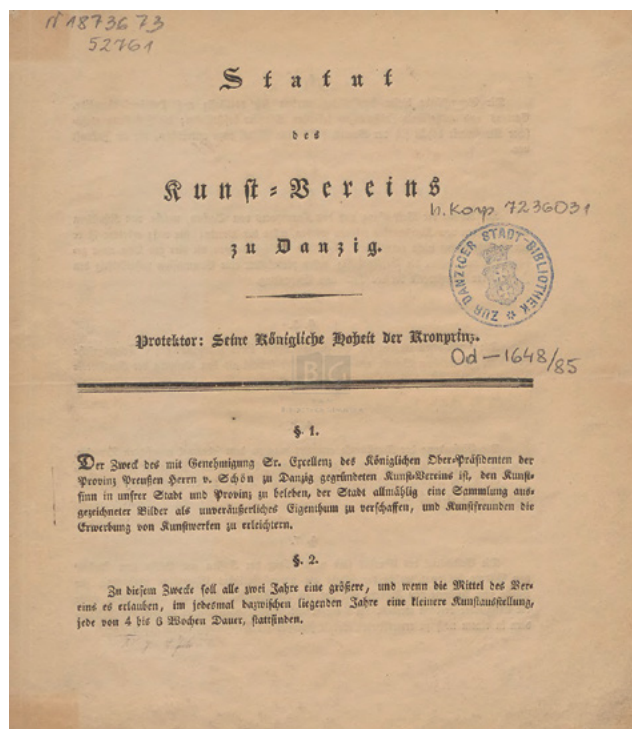
3. Na temat niemieckich stowarzyszeń artystycznych w XIX w. zob. Rudolf Zeitler, „Kunstvereine im 19. Jahrhundert, meist in Deutschland und im Norden”, *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft* 48 (1997), s. 167–220; Joachim Großmann, *Künstler, Hof und Bürgertum. Leben und Arbeit von Malern in Preußen 1786–1850* (Berlin: Akademie Verlag, 1994); id., „Verloste Kunst. Deutsche Kunstvereine im 19. Jahrhundert”, *Archiv für Kunstgeschichte* 76, nr 2 (1994), s. 351–364; Thomas Schmitz, *Die deutschen Kunstvereine im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Kultur-, Konsum-, und Sozialgeschichte der bildenden Kunst im bürgerlichen Zeitalter* (Neuried: Ars Una, 2001); Bärbel Holtz, „Von Thron und Altar zu Bürger und Staat. Die Künste als Interesse der Gesellschaft und Gegenstand der Staatsverwaltung (1808/17 bis 1866/71)”, w: *Acta Borussica*, red. Wolfgang Neugebauer (Berlin: Akademie Verlag, 2010), s. 405–492; ead., „Kunstverein und Kunstmuseum in der Provinz. Die Kunst zwischen gesellschaftlicher Initiative, wirtschaftlichen Bedürfnis, regionalen Interessen und staatlicher Verantwortung”, w: *Acta Borussica*, red. Wolfgang Neugebauer (Berlin: Akademie Verlag, 2012), s. 1–53.

4. Do Związku Wystawowego na Wschód od Łaby należały również Kunstverein zu Elbing, Kunst- und Gewerbeverein zu Königsberg, Kunstverein für das Grossherzogtum Posen, szczeciński Kunstverein für Pommern, wrocławski Kunstverein für Schlesien oraz Kunstverein für die Lausitz in Görlitz. Szerzej zob. Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873”, s. 16–25; id., „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku jako członek Związku Wystawienniczego na Wschód od Łaby w latach 1836–1892”, w: *Sztuki piękne w Gdańsku w długim XIX wieku*, red. Ewa Barylewska-Szymańska, Magdalena Mielnik (Gdańsk: Muzeum Gdańska, Muzeum Narodowe, 2025), s. 394–419;

zrodził się podczas spotkania zarządów Kunstvereinów, głównie w Prusach, które odbyło się 19 października 1834 r. w Berlinie. Wystawy stowarzyszeń należących do Związku miały charakter (częściowo) objazdowy. Kunstvereiny używały sobie dzieła sztuki czy dzieliły się kosztami organizacji ekspozycji. Związek rozpadł się wskutek występowania z niego kolejnych stowarzyszeń. Gdański Kunstverein zrezygnował z członkostwa na mocy decyzji podjętej na nadzwyczajnym zebraniu stowarzyszenia 29 września 1892 r.⁵

Wystawy dzieł sztuki stanowiły podstawę działalności Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku i to one miały służyć realizacji celu określonego w pierwszym punkcie statutu stowarzyszenia: promocji sztuk pięknych w Gdańsku i całej Prowincji⁶. Organizację ekspozycji regulował statut (paragrafy od drugiego do szóstego)⁷ (il. 1). Stowarzyszenie było największym i najaktywniejszym organizatorem wystaw w Gdańsku między 1835–1873 r., co nie znaczy, że w XIX w. wystawy w mieście odbywały się wyłącznie jego staraniem. Wiadomo przynajmniej o trzech ekspozycjach otwartych jeszcze przed 1835 r. dzięki zabiegom Adama Breysiga, ówczesnego dyrektora Królewskiej Szkoły Sztuk Pięknych i Rzemiosła Artystycznego (Königliche Kunst- und Handwerksschule) w Gdańsku. W 1821 i 1822 r. odbyły się dwie wystawy, a w 1823 r. w Wielkiej Sali Wety Ratusza Głównomiejskiego zaprezentowano prace Johanna Carla Schultza (wydarzeniu temu towarzyszyła loteria mająca na celu sfinansowanie podróży młodego wówczas artysty do Włoch)⁸. Kiedy istniało już Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku, otwierano także mniejsze ekspozycje niezależne⁹.

Wystawy gdańskiego Kunstvereinu miały odbywać się co dwa lata, dopuszczano jednak możliwość organizowania w międzyczasie mniejszych pokazów, o ile budżet organizacji na to pozwalał. Wszystkie ekspozycje miały

1 Statut des Kunst-Vereins zu Danzig (Danzig 1835), PAN Biblioteka Gdańska. Fot. Pomorska Biblioteka Cyfrowa

trwać od czterech do sześciu tygodni. Krótko po tym, jak Towarzystwo dołączyło do Związku Wystawowego na Wschód od Łaby, wiosną 1836 r.¹⁰ otworzyło wystawę inauguracyjną, a pierwszą ekspozycję zorganizowało rok później. Terminarz wystaw w Gdańsku był ściśle zależny od terminarza Związku. Podstawą wszystkich ekspozycji miały być oryginalne obrazy, kartony i rysunki żyjących artystów, jednakże w statucie zaznaczono, że mogą być one uzupełniane o rzeźby¹¹. W dokumencie nie wspomniano o dziełach rzemiosła artystycznego, które również były stałym elementem wystaw.

Kunstverein zobowiązywał się do pokrycia wydatków związanych z transportem i pakowaniem

Die Ausstellungskataloge des Königsberger Kunstvereins im 19. Jahrhundert, red. Rudolf Meyer-Bremen (Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2005), s. 2–9.

5. Meyer, *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935*, s. 53.

6. *Statut des Kunst-Vereins zu Danzig* (Danzig: [s.n.] 1835; dalej: *Statut 1835*); *Statut des Kunst-Vereins zu Danzig. Gegründet im November 1835, abgeändert nach dem Beschlusse vom 25. Dezember 1853* (Danzig: [s.n.] 1854; dalej: *Statut 1854*).

7. *Statut 1835*; *Statut 1854*.

8. Meyer, *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935*, s. 12–13; Mielnik, „Krytyka artystyczna w Gdańsku w XIX i na początku XX wieku”, s. 35.

9. Mielnik, „Krytyka artystyczna w Gdańsku w XIX i na początku XX wieku”, s. 37.

10. *Verzeichnis der ersten Ausstellung des Kunst-Vereins zu Danzig im Lokale des grünen Thors, welches vom 2. Mai bis 2. Juni täglich von 11 Uhr bis 6 Uhr geöffnet ist* (Danzig: [s.n.] 1836; dalej: *Verzeichnis 1836*); *Bericht über die Wirksamkeit des Kunstvereins zu Danzig in den Jahren 1836 und 1837* (Danzig: [s.n.] 1837), s. 3–4.

11. *Statut 1835*; *Statut 1854*.

zamówionych dzieł sztuki, jeżeli jednak to artysta lub właściciel chciał zaprezentować obraz w Gdańsku, najprawdopodobniej sam ponosił wymienione koszty. Towarzystwo brało odpowiedzialność za wszystkie szkody, do których mogło dojść w czasie wystawy, dlatego prosiło o wcześniejszą wycenę dzieła przez artystę lub właściciela. Szczególną wagę przywiązywano do ubezpieczenia od ewentualnego pożaru. W statucie nie wspomniano nic o wypadkach, do których mogło dojść podczas transportu. Wydaje się, że za ubezpieczenie eksponatów w tym czasie odpowiadał cały Związek Wystawowy na Wschód od Łaby i to z jego budżetu pokrywano ewentualne szkody¹². Warto zauważyć, że sporządzano dokładne sprawozdania zarówno z rozpakowania nadesłanych dzieł, jak i z ich ponownego pakowania przed odesłaniem do właściciela lub na wystawę kolejnego z Kustvereinów po zakończeniu ekspozycji w Gdańsku¹³. W paragrafie szóstym statutu zaznaczono, że wszystkie dzieła sztuki musiały być przysyłane w wyznaczonym terminie, a ich krótki opis należało podać kilka tygodni wcześniej, w celu umożliwienia opracowania dokładnej listy obiektów. Jeżeli dzieło zostało nadesłane z opóźnieniem, stowarzyszenie nie gwarantowało jego wystawienia. Kunstverein pełnił również funkcję pośrednika w handlu sztuką, dlatego zapis ten był zapewne ważny, zwłaszcza dla artystów, którzy przysyłali obrazy z zamiarem ich sprzedaży. Każdej wystawie towarzyszył katalog zawierający

krótki wstęp, aktualny skład zarządu stowarzyszenia i spis prezentowanych dzieł z podziałem na kategorie (il. 2). W katalogach zaznaczano również, które eksponaty zostały wystawione na sprzedaż, a od 1840 r. przy poszczególnych dziełach podawano ich cenę – zależnie od woli sprzedającego, czyli aktualnego właściciela lub częściej samego artysty – w talarach, frydrychsdorach, frankach czy guldenach¹⁴. Paragraf szósty, dotyczący terminów przysyłania dzieł, najwyraźniej nie był przestrzegany, na co wskazywać może od jednego do nawet trzech wpisów uzupełniających (Nachtrag) do katalogów wystaw. Tego typu suplementy zostały dołączone do przynajmniej osiemnastu katalogów¹⁵. W statucie zastrzeżono, że komitet stowarzyszenia miał prawo wybrać obiekty, które zostaną kupione przez Towarzystwo, a następnie rozlosowane wśród członków Kunstvereinu.

Do 1840 r. ekspozycje Związku Wystawowego na Wschód od Łaby odbywały się w różnych porach roku¹⁶. Podobnie kształtował się terminarz wystaw gdańskiego Kunstvereinu. Ekspozycja w 1836 r. była otwarta od 2 maja do 2 czerwca¹⁷, rok później wystawa odbyła się między 6 marca a 5 kwietnia¹⁸ i jedynie w dwóch następnych latach ekspozycje miały miejsce o podobnej porze, tj. późnym latem i wczesną jesienią. Wystawy otwierano wówczas na początku sierpnia, żeby zakończyć je na początku września¹⁹. Dopiero od 1840 r. kalendarz ekspozycji gdańskiego Towarzystwa ustabilizował się

12. „Bekanntmachung, die Ausstellungen der Kunstvereine zu Danzig, Königsberg i. Pr., Stettin und Breslau in den Jahren 1856/1857 betreffend”, *Deutsches Kunstblatt* 40 (1856), s. 352.

13. Por. Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Związek Sztuki w Gdańsku (dalej: KV), sygn. 361/201: spis obrazów z wystaw i protokoły sporządzane przy pakowaniu obrazów na wystawy (1847–1855); APG, KV, sygn. 361/176: wykazy wypakowanych dzieł sztuki do celów wystawowych (1851–1858).

14. We wstępie w katalogu wystawy 1840/1841 r. podano również metodę przeliczania tychże walut. W katalogach z lat 1846/1847–1852/1853 podawany był wyłącznie kurs frydrychsdora do talara. Por. *Verzeichnis der vom Kunst-Vereine zu Danzig veranstalteten fünften Kunst-Ausstellung (Ausstellung von 1841) welche am 29. Dezember 1840 im Saale des grünen Thores eröffnet worden* (Danzig: [s.n.] 1840), s. 1–2; *Verzeichnis Werke lebender Künstler, welche in dem Saale des grünen Thores zu Danzig vom 13. Dezember 1846 bis zum 20. Januar 1847 öffentlich ausgestellt sind* (Danzig: [s.n.] 1846), s. 3–4.

15. Oszacowanie całkowitej liczby dodatków utrudniają braki zarówno całych katalogów (1856/1857, 1862/1863, 1870/1871 i 1872/1873), jak i niekompletność zachowanych (1858/1859, 1864/1865, 1866/1867, 1868/1869).

16. Por. Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873”, s. 22–23; id., „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku jako członek Związku Wystawienniczego na Wschód od Łaby w latach 1836–1892”, s. 400, 402.

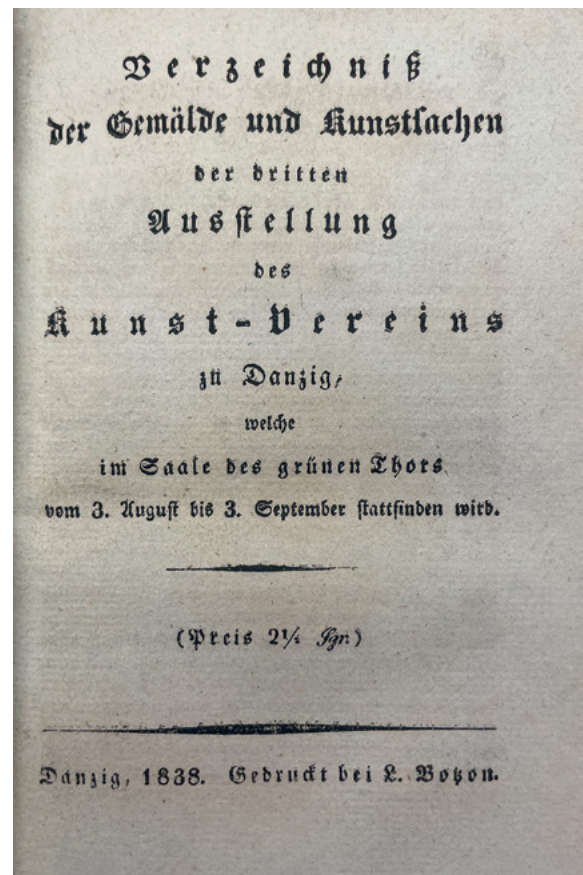
17. *Verzeichnis 1836*.

18. *Verzeichnis der zweiten Ausstellung des Kunst-Vereins zu Danzig welche im Saale des grünen Thors vom 6. März bis 5. April stattfinden wird* (Danzig: [s.n.] 1837; dalej: *Verzeichnis 1837*).

19. *Verzeichnis der Gemälde und Kunstsachen der dritten Ausstellung des Kunst-Vereins zu Danzig, welche im Saale des grünen Thors vom 3. August bis 3. September stattfinden wird*,

i był niezmienny przynajmniej do 1873 r. W tym czasie wystawy odbywały się zimą – zaczynały się w grudniu roku parzystego, a kończyły w styczniu lub lutym roku nieparzystego²⁰. Wstęp był bezpłatny wyłącznie dla członków Towarzystwa i dzieci do dziesiątego roku życia. Pozostali musieli zapłacić za jednorazowe wejście 5 groszy srebrnych. Wyjątkowo traktowano najbliższych krewnych członków stowarzyszenia, którzy za 20 groszy srebrnych mogli kupić bilet umożliwiający codzienne odwiedzanie wystawy przez cały czas jej trwania²¹. Katalogi zazwyczaj kosztowały 5 groszy, wyjątkiem były publikacje towarzyszące ekspozycjom z lat 1836, 1838, 1841/1842, za które trzeba było zapłacić 2,5 grosza srebrnego. W tym samym czasie katalogi wystaw odbywających się w Królewcu kosztowały od 2 do 3 groszy, a w Szczecinie 5 groszy²².

Pierwsza wystawa gdańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych była otwarta dla zwiedzających od godziny jedenastej do osiemnastej przez siedem dni w tygodniu²³. Następne otwierano o dziesiątej (poniedziałek–sobota) lub o jedenastej (niedziela), a zamykano o siedemnastej²⁴. Od 1840 do 1873 r. ekspozycje były czynne między godziną dziesiątą a szesnastą od poniedziałku do soboty. W niedziele i święta otwierano je o jedenastej i zamykano również o szesnastej²⁵. Trudno rozstrzygnąć, czy skrócenie godzin zwiedzania było spowodowane mniejszym zainteresowaniem sztuką wśród gdańszczan, czy też frekwencja była niższa, ponieważ krótsze godziny otwarcia powodowały, że goście nie byli w stanie dotrzeć w tym czasie na wystawę. Pytanie to jest zasadne, ponieważ wedle zachowanych przekazów zmniejszające się zainteresowanie wystawami stanowiło problem zwłaszcza około połowy wieku. Okres zimowy, zdaniem władz stowarzyszenia,

2 *Verzeichnis der Werke lebender Künstler, welche in dem Saale des grünen Thores zu Danzig vom 13. Dezember 1846 bis zum 20. Januar 1847 öffentlich ausgestellt sind* (Danzig 1846), Staatsbibliothek zu Berlin. Fot. Marcin Tulibacki

był niekorzystny z racji bardzo niskiej frekwencji na wystawach, spowodowanej absorbującymi wszystkimi świętami, przez co dochód z ekspozycji był niski. Pod koniec 1854 r. zarząd gdańskiego Kunstvereinu wystosował prośbę do generalnego zarządcy Związku

(Danzig: [s.n.] 1838; dalej: *Verzeichnis* 1838); *Verzeichnis der vom Danziger Kunst-Vereine veranstalteten vierten Kunst-Ausstellung welche den 2. August d. J. im Saale des grünen Thores eröffnet werden wird* (Danzig: [s.n.] 1839; dalej: *Verzeichnis* 1839).

20. Por. m.in. *Verzeichnis der von dem Danziger Kunst-Vereine veranstalteten Zwölften Kunst-Ausstellung in dem Saale des grünen Thores von Mitte Dezember 1854 bis 20. Januar 1855* (Danzig: [s.n.] [1854]; dalej: *Verzeichnis* 1854/1855).

21. Por. *Verzeichnis der Werke lebender Künstler, welche im dem Saale des grünen Thores zu Danzig von Anfang Dezember 1848 bis Mitte Februar 1849 öffentlich ausgestellt sind. Neunte Ausstellung des Kunst-Vereins zu Danzig* (Danzig: [s.n.] 1848), s. nlb. 3.

22. *Die Ausstellungskataloge des Königsberger Kunstvereins im 19. Jahrhundert*, s. 150, 183, 218, 228, 273.

23. *Verzeichnis* 1836.

24. *Verzeichnis* 1837; *Verzeichnis* 1838.

25. Por. *Verzeichnis der von dem Danziger Kunst-Vereine veranstalteten Vierzehnten Kunst-Ausstellung in dem Saale des grünen Thores von Mitte Dezember 1858 bis Ende Januar 1859* (Danzig: [s.n.] [1858]), s. nlb. 4.

Wystawowego na Wschód od Łaby w Królewcu o zgodę na przedłużenie czasu trwania wystaw w Gdańsku, zwłaszcza że poziom dochodów całego wschodniego Związku zaczął spadać po wystąpieniu z niego Kunsvereinu poznańskiego. W końcu zarząd stowarzyszenia zaapelował do generalnego zarządcy Związku w Królewcu o przeniesienie wystaw na inną porę, ale w odpowiedzi gdański Kunstverein otrzymał jedynie wsparcie finansowe w wysokości 200 talarów²⁶.

W odpowiedzi na pytanie, czy rzeczywiście dochody z wystaw były wystarczające i czy wystawy nie przynosiły strat, pomoże analiza ksiąg rachunkowych oraz zestawienie wpływów i kosztów związanych z ekspozycjami. Wydatki na zorganizowanie poszczególnych wystaw przez towarzystwo wahały się od 245 (1838) do nawet 1230 talarów (1866/1867), natomiast przychody z nich uzyskiwane wynosiły od 357 (1841/1842) do 1557 talarów (1856/1857)²⁷. W związku z tak zróżnicowanymi kwotami najważniejszy jest bilans, na podstawie którego można dopiero stwierdzić, czy wystawy były opłacalne. W okresie 1835–1873 był on tylko raz ujemny i dotyczył wystawy z przełomu 1850 i 1851 r., która przyniosła stratę w wysokości 239 talarów. W przypadku sześciu ekspozycji bilans można określić jako zerowy lub bliski zeru, gdy w latach 1839, 1841–1845, 1849 i 1871 wpływy z wystaw wyniosły mniej niż 100 talarów. Na pięciu ekspozycjach zarobiono od 100 do 300 talarów (1838, 1846/1847, 1852/1853, 1862/1863 i 1872/1873), a na pięciu innych od 300 do 500 talarów (1836, 1837, 1840/1841, 1854/1855, 1866/1867). Największy dochód Kunstverein uzyskał z organizacji wystaw w latach 1856/1857, 1858/1859, 1860/1861, 1864/1865 i 1868/1869. Wówczas wynosił on od 525 do 794 talarów. W przypadku stowarzyszenia królewieckiego rząd wielkości kwot był nieporównywalny. Przykładowo w 1859 r., gdy dochody z wystawy w Gdańsku

osiągnęły kwotę 794 talarów, ekspozycja w Królewcu przyniosła dochód w wysokości ponad 2000 talarów²⁸.

Z powyższej analizy wynika, że wystawy nie były dla gdańskiego stowarzyszenia źródłem znacznego dochodu, aczkolwiek w większości nie przynosiły one strat, co z pewnością było ważnym argumentem zarówno dla władz, jak i członków. Warto przypomnieć, że w 1857 r. poznański Kunstverein zakończył działalność właśnie z powodu małego zainteresowania ekspozycjami i najprawdopodobniej wysokimi stratami generowanymi przez działalność wystawienniczą²⁹.

Dodatni lub przynajmniej zerowy bilans finansowy wystaw był miarą zarówno realizacji podstawowego celu stowarzyszenia promującego dzieła sztuki „na zewnątrz”, jak i zainteresowania lokalnej społeczności pokazami sztuki w ogóle.

Zgodnie ze statutem, Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku organizowało dwa rodzaje ekspozycji. Wystawy w ramach Związku Wystawowego na Wschód od Łaby były nazywane dużymi i odbywały się co drugi rok, początkowo w latach nieparzystych, a od 1840 r. na przełomie roku parzystego i nieparzystego. Drugim rodzajem wystaw były te organizowane samodzielnie przez gdańskie stowarzyszenie, nazywane małymi ze względu na mniejszą liczbę pokazywanych prac. W okresie 1836–1871 odbyło się przynajmniej dwadzieścia jeden ekspozycji, w tym osiemnaście dużych i trzy małe. Prawie wszystkie odbyły się w Bramie Zielonej (il. 3), z wyjątkiem tych z lat 1842/1843 i 1844/1845, które odbyły się w Gimnazjum Miejskim przy Buttermarkt³⁰ (il. 4). Przełomowa i prawdopodobnie najważniejsza z wystaw (poza inauguracyjną z 1836 r.) została zorganizowana na przełomie 1872 i 1873 r. w nowo utworzonym Muzeum Miejskim (Stadtmuseum), mieszczącym się w dawnym klasztorze franciszkanów przy Fleischergasse 25/28 (il. 5), które

26. Meyer, *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935*, s. 35–36.

27. APG, KV, sygn. 361/203: Księga Rachunkowa Towarzystwa (1862–1898); APG, KV, sygn. 361/202: Księga Rachunkowa Towarzystwa (1836–1862).

28. Ibid., k. 289–290; *Bericht des Vorstandes über die Wirksamkeit des Kunst-Vereines zu Königsberg in Pr. in den Jahren 1860 und 1861* (Königsberg: [s.n.] 1862), s. 18–19.

29. Magdalena Warkoczewska, *Wystawy Towarzystwa Sztuk Pięknych w Poznaniu (1837–1857)* (Warszawa–Poznań: Instytut Sztuki PAN, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1991), s. 6–7.

30. „Kunst-Ausstellung”, *Schaluppe zum Dampfboot*, nr 156 (31 XII 1842), s. 1272; Dr. M., „Die Kunstausstellung”, *Schaluppe zum Dampfboot*, nr 155 (28 XII 1844), s. 1249; *Verzeichnis der vom Danziger Kunst-Vereine veranstalteten sechsten Kunst-Ausstellung welche den 25. Dezember d. J. in der Aula des Gymnasiums eröffnet werden wird* (Danzig: [s.n.] 1842; *Verzeichnis der vom Danziger Kunst-Vereine veranstalteten siebenten Kunst-Ausstellung welche den 25. Dezember d. J. in der Aula des Gymnasiums eröffnet werden wird* (Danzig: [s.n.] 1844; dalej: *Verzeichnis 1844/1845*).

3 Fasada Bramy Zielonej w Gdańsku w latach 1831–1883, po przebudowie według projektu Carla Samuela Helda w 1831 r. Repr. wg gedanopedia.pl

na stałe zastąpiło Bramę Zieloną jako miejsce ekspozycji wystaw gdańskiego stowarzyszenia³¹.

Na samodzielnych wystawach Kunstvereinu znajdowało się kolejno dwieście osiemdziesiąt pięć (1836), dwieście pięćdziesiąt pięć (1838) i sto osiemdziesiąt dziewięć (1841/1842) eksponatów. Liczba dzieł sztuki była zdecydowanie większa w przypadku ekspozycji organizowanych w ramach cykli wystawowych Związku

Wystawowego na Wschód od Łaby. Wówczas wahała się od około trzystu w 1869 r. do nawet ośmiuset pięćdziesięciu jeden w 1839 r. Przeważnie jednak oscylowała między czterystu pięćdziesięcioma a sześciuset i średnio wynosiła czterysta sześćdziesiąt eksponatów³². Z porównania wielkości wystaw gdańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych z organizowanymi przez stowarzyszenia królewieckie czy szczecińskie wynika, że były

31. Meyer, *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935*, s. 40; Ewa Barylewska-Szymańska, „Muzealna topografia Gdańska w XIX i pierwszych dekadach XX wieku (do roku 1945)”, w: *Teraźniejszość przeszłości. Muzealnictwo i historiografia w Gdańsku i na Pomorzu do roku 1945*, red. Ewa Barylewska-Szymańska (Gdańsk–Warszawa: Muzeum Gdańska, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, 2021), s. 21; Helena Kowalska, „Dzieje zbiorów malarstwa Muzeum Miejskiego w Gdańsku (Stadtmuseum) w latach 1870–1945”, w: ead., *Straty wojenne Muzeum Miejskiego (Stadtmuseum) w Gdańsku. Seria nowa*, t. 1: *Malarstwo* (Gdańsk: Muzeum Narodowe w Gdańsku, 2017), s. 12–13, 22.

32. Podane liczby zostały przedstawione na podstawie liczby pozycji w katalogach. W rzeczywistości liczba eksponatów była większa. W katalogach wystaw często spotyka się eksponaty o numerach np. „10.a” i „10.b.”, co w 1844 i 1845 r. dotyczyło dwóch obrazów Ferdinanda Bendera, czy kilka eksponatów pod jednym numerem, jak w przypadku chińskich waz,

4 Albert Wilhelm Adam Juchanowicz (rysunek), Franz Bills (litografia), *Gimnazjum Miejskie w Gdańsku*, 1838. Repr. wg gedanopedia.pl

one zazwyczaj mniejsze lub podobne, natomiast zdecydowanie większe niż w Elblągu³³. Jedyne w kilku przypadkach ekspozycje w Gdańsku górowały liczbą dzieł sztuki nad królewieckimi – stało się tak w latach 1839, 1849 i 1851³⁴. Jak podaje Magdalena Mielnik, Brama Zielona była zdecydowanie za mała, by pomieścić prezentowane eksponaty, na co zwrócono uwagę w recenzji wystawy z 1858 r.³⁵

Jak już wcześniej wspomniano, ekspozycje stowarzyszeń wchodzących w skład Związku Wystawowego

na Wschód od Łaby miały charakter objazdowy – a wybrane dzieła sztuki były prezentowane na wystawach w kolejnych miastach. Do udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy kolejne wystawy stowarzyszeń zrzeszonych we wschodnim Związku rzeczywiście były identyczne lub choćby podobne, posłuży analiza porównawcza wystaw, które odbyły się w Gdańsku i Królewcu zimą 1844/1845 r.³⁶ W obu miastach w sumie dwustu siedemdziesięciu pięciu malarzy pokazało prawie pięćset obrazów, kartonów lub rysunków, a dwudziestu pięciu

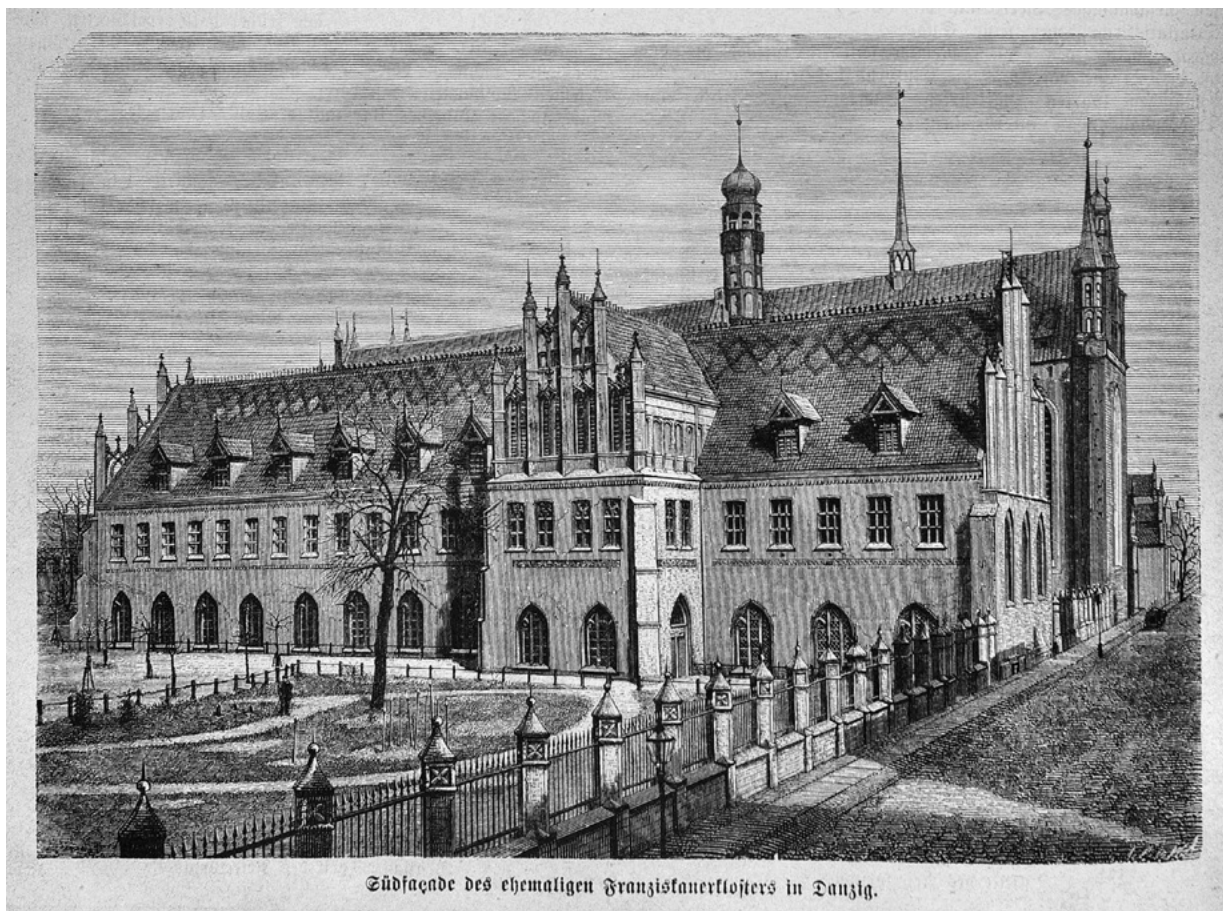
gdzie pod jednym numerem katalogowym znajdowały się dwa naczynia. Por. *Verzeichnis 1844/1845*, s. 6, 32.

33. Por. Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873”, s. 58, tabela 6; id., „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku jako członek Związku Wystawienniczego na Wschód od Łaby w latach 1836–1892”, s. 404–406.

34. Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku jako członek Związku Wystawienniczego na Wschód od Łaby w latach 1836–1892”, s. 404–406.

35. Mielnik, „Krytyka artystyczna w Gdańsku w XIX i na początku XX wieku”, s. 37.

36. *Verzeichnis 1844/1845*; *Verzeichnis der zwölften Kunst-Ausstellung im Moscowiter-Saale welcher vom 10ten Februar bis incl. den 20sten März täglich von 9 ½ bis 5 Uhr geöffnet ist* (Königsberg: [s.n.] 1845); przedruk w: *Die Ausstellungskataloge des Königsberger Kunstvereins im 19. Jahrhundert*, s. 122–131.

5 Fasada południowa klasztoru Franciszkanów w Gdańsku. Repr. wg *Die Gartenlaube*, nr 16 (1875), s. 272

rzeźbiarzy i twórców rzemiosła artystycznego zaprezentowało około pięćdziesiąt dzieł. Przebywali oni wówczas głównie w Niemczech i Austrii, w tym najliczniej w Düsseldorfie (79), Berlinie (72), Monachium (21) i Dreźnie (19), poza tym od jednego do pięciu w Bremie, Brunszwiku, Frankfurtu nad Menem, Halberstadt, Ilsenburgu, Kassel, Koszalinie, Langenfeldzie, Legnicy, Mannheim, Moguncji, Norymberdze, Poczdamie, Szczecinie, Wedenau i Wiedniu. Na terenie Prowincji Prusy (Provinz Preußen) przebywało wówczas dwudziestu siedmiu artystów, w tym osiemnastu w Gdańsku i dziewięciu w Królewcu, oprócz tego trzynastu artystów w Belgii i Holandii, a w sumie dwudziestu jeden w Szkocji, Rosji, Francji i we Włoszech. Do dwudziestu artystów brakuje danych adresowych.

Na obu wystawach pokazano dzieła stu siedemdziesięciu sześciu malarzy i dwóch rzeźbiarzy. Łącznie zaprezentowano dwieście sześćdziesiąt cztery eksponaty, w tym dwieście czterdzieści siedem obrazów. Wyłącznie w wystawie gdańskiej udział wzięło czterdziestu ośmiu twórców. Trzydziestu czterech z nich mieszkało

w Niemczech i Austrii, Belgii, Francji, Holandii i Włoszech, czternastu w Gdańsku. Żaden z artystów, którzy wystawiali swoje dzieła jedynie w Gdańsku, ani nie pochodził z Królewca, ani w mieście tym wówczas nie przebywał. Wyłącznie na ekspozycji w Królewcu pokazano dzieła siedemdziesięciu twórców. Czterdziestu trzech z nich działało w Niemczech i Austrii, Belgii, Francji oraz Holandii, dziewięciu żyło w Królewcu, a dwóch w Gdańsku. W przypadku czternastu artystów nie podano aktualnych adresów. Jeśli weźmiemy pod uwagę dzieła sztuki, to sto dziesięć obrazów i około dwadzieścia innych eksponatów wystawiono jedynie w Gdańsku, natomiast sto siedemnaście obrazów i podobnie około dwudziestu innych obiektów wyłącznie w Królewcu.

Wystawy organizowane w ramach Związku Wystawowego na Wschód od Łaby miały z całą pewnością charakter objazdowy, co potwierdza powyższa analiza, aczkolwiek rodzi ona również wiele pytań między innymi dlatego, że różnica pomiędzy wszystkimi artystami pokazującymi swoje prace w Królewcu lub Gdańsku,

a tymi, którzy wzięli udział w obu wystawach, wynosiła aż sto dwadzieścia dwa. Dotyczyło to dziewięćdziesięciu dziewięciu malarzy i dwudziestu trzech reprezentantów innych dziedzin. Różnica w odniesieniu do dzieł sztuki była jeszcze większa i sięgała około trzystu. Aktualne miejsce pobytu malarzy nie miało wpływu na ich obecność na kolejnych wystawach. Należy zwrócić uwagę na to, że wśród dzieł innych niż obrazy, zaprezentowanych w obu miastach, znalazło się jedynie siedem tych samych eksponatów, tj. jedna rzeźba i sześć medalionów, choć łącznie na obu wystawach pokazano około pięćdziesiąt rzeźb i wyrobów rzemiosła artystycznego. Na poszczególnych wystawach autorami dzieł innych niż obrazy byli prawie wyłącznie twórcy pochodzący z miejscowości, w której odbywała się ekspozycja. Wobec tego uzasadniona wydaje się teza, że to głównie malarstwo było przedmiotem wystaw organizowanych w ramach wschodniego Związku, natomiast uzupełnianie ekspozycji o rzeźby czy dzieła rzemiosła artystycznego zależało wyłącznie od woli i możliwości finansowych stowarzyszenia odpowiedzialnego za konkretną wystawę. W przypadku tej z 1844/1845 r. w Gdańsku warto też zwrócić uwagę na sześć chińskich waz nieznanego autora³⁷, których nie pokazano następnie w Królewcu, a w Gdańsku nie były wystawione na sprzedaż. Oznaczałoby to, że niektóre z eksponatów mogły być zbyt delikatne, żeby prezentować je w wielu miastach i narażać tym samym na uszkodzenie czy całkowite zniszczenie.

Być może niektóre z obrazów pokazano wyłącznie w Gdańsku, ponieważ po prostu zostały sprzedane na pierwszej wystawie i zabrane przez nowego właściciela. Jeżeli chodzi o obrazy wystawione dopiero później w Królewcu, mogło być to spowodowane opóźnieniami w transporcie lub niedotrzymaniem terminu przez artystę, który nie zdążył przygotować obrazu lub zwyczajnie nie chciał wystawiać go w Gdańsku. Bardziej wiarygodny wydaje się jednak pierwszy scenariusz, zważywszy na wielkość wystaw Związku w całym okresie 1835–1873. Wyłączając rok 1839, tylko dwie wystawy prezentowano

najpierw w Królewcu, a potem w Gdańsku i były one przy tym w pierwszym miejscu mniejsze niż w drugim. W latach 1848/1849 i 1850/1851 sezon wschodniego Związku otwierały wystawy w Królewcu, które trwały od września do grudnia 1848 i 1850 r., w Gdańsku pokazywano je między grudniem a styczniem.

Czas, który artysta miał na dostarczenie obrazu do Gdańska, mógł okazać się zbyt krótki i wydaje się, że władze stowarzyszeń miały tego świadomość, co potwierdzać mogą notki prasowe dotyczące terminów doręczenia dzieł sztuki na wystawy wschodnich Towarzystw. Podawano w nich terminy, w jakich najpóźniej należało przysłać eksponat do każdego z miast, by został on wystawiony. W przypadku wystaw 1854/1855 r. był to 10 grudnia 1854 r. dla Gdańska, 28 stycznia 1855 r. dla Królewca, 26 marca dla Szczecina i 28 kwietnia dla Wrocławia³⁸. Inną przesłanką, która wskazuje, że ten czas był zbyt krótki, mogą być omówione wcześniej suplementy dołączone do wielu katalogów, sugerujące opóźnienia w dostarczaniu obrazów.

Przechodząc do analizy dzieł sztuki wystawianych przez gdańskie Towarzystwo, można stwierdzić, że najważniejszą i tym samym największą część każdej z ekspozycji stanowiło współczesne malarstwo niemieckie, rysunki i grafika. Należy jednak zaznaczyć, że na kilku wystawach prezentowano również malarstwo nowożytnie. Poza tym wystawy, zgodnie ze statutem stowarzyszenia, uzupełniano niemalże regularnie o rzeźby, a także wytwory rzemiosła artystycznego, medaliony czy wyroby jubilerskie złote, srebrne i bursztynowe.

Sztukę nowożytną, od wczesnorennesansowej po XVIII-wieczną, pokazano jedynie na pięciu wystawach gdańskiego Kunstvereinu. Cztery odbyły się w latach 1836–1839³⁹, piąta, samodzielna wystawa stowarzyszenia, na której prezentowano dzieła sztuki dawnej, zorganizowana została na przełomie 1841 i 1842 r.⁴⁰ Odsetek obrazów nowożytnych w stosunku do XIX-wiecznych świadczy o tym, że sztuka dawna służyła jedynie jako uzupełnienie – pokazywano ją też prawie wyłącznie na ekspozycjach organizowanych samodzielnie. W 1836 r.

37. *Verzeichnis* 1844/1845, s. 32.

38. „Bekanntmachung die Ausstellungen der Kunst-Vereine zu Danzig, Königsberg in Pr., Stettin und Breslau in den Jahren 1854/1855 betreffend”, *Deutsches Kunstblatt* 43 (1854), s. 384–385.

39. *Verzeichnis* 1836, s. 3–8; *Verzeichnis* 1837, s. 42–44, 55; *Verzeichnis* 1838, s. 24–28, 35; *Verzeichnis* 1839, s. 64–65, 68.

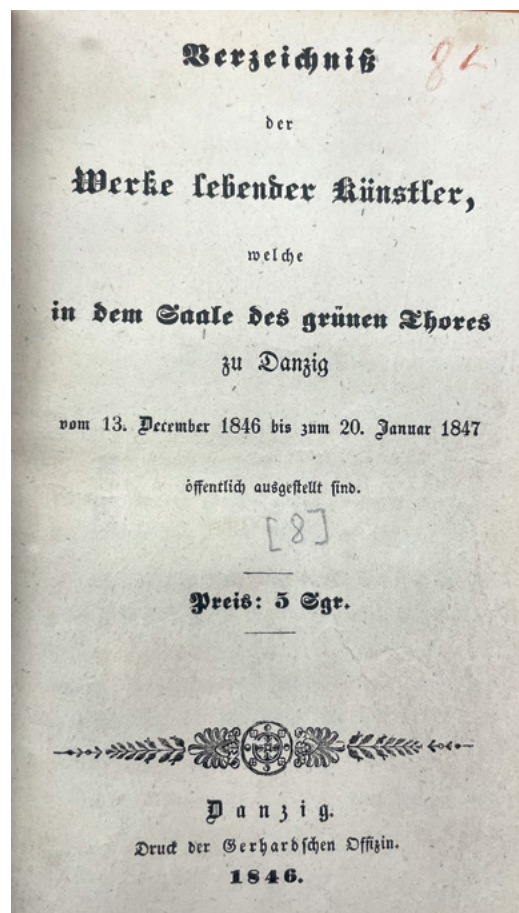
40. *Verzeichnis der von dem Kunst-Vereine zu Danzig veranstalteten außerordentlichen Kunst-Ausstellung, welche am 27. Dezember 1841 im Saale des grünen Thores eröffnet werden ist* (Danzig: [s.n.] [1841]), s. 13–18.

wśród dwustu osiemdziesięciu pięciu eksponatów znalazło się tylko trzydzieści osiem obrazów nowożytnych, w 1837 r. było ich zaledwie piętnaście na sześćset czterdzieści cztery wystawione dzieła, w 1838 r. czterdzieści trzy na dwieście pięćdziesiąt cztery, w 1839 r. jedynie dziewięć na osiemset pięćdziesiąt jeden prac, a w 1841/1842 r. aż czterdzieści sześć na sto osiemdziesiąt dziewięć obiektów.

Zdecydowanie najwięcej nowożytnych obrazów było autorstwa artystów holenderskich, flamandzkich i niemieckich. Wystawiano kompozycje określone jako dzieła m.in. Petera Breughla, Lukasa Cranacha, Antona van Dycka, Albrechta Dürera, Jana van Goyena, Hansa Holbeina, Hansa Memlinga, Joosa de Mompera, Petera Paula Rubensa czy Adriana van de Velde. Poza tym prezentowano prace przypisywane artystom francuskim i włoskim, w tym Giovanniemu Antoniemu Canalowi, Nicolasowi Poussinowi, Bernardo Strozziemu (Il Prete Genovese) czy Giovanniemu Battście Salviemu (Sassoferrato). Niektóre dzieła sztuki dawnej prezentowane na wystawach stowarzyszenia w 1836 i 1838 r. zostały sklasyfikowane jako kopie obrazów Correggia i Rembrandta. Na trzech wystawach prezentowano dzieła nieznanymi autorów⁴¹.

Dzieła sztuki dawnej w większości nie były wystawiane na sprzedaż, a opis danego eksponatu opatrywano wskazaniem, kto jest aktualnym właścicielem. Należy nadmienić, że ich odsetek był większy jedynie na wystawach organizowanych samodzielnie przez gdański Kunstverein (il. 6). Najprawdopodobniej miały one przyciągnąć większą liczbę zwiedzających. Natomiast bardzo mała liczba dzieł sztuki dawnej w stosunku do współczesnych, zauważalna na wystawach organizowanych w ramach wschodniego Związku, dowodzi, że głównym celem ekspozycji, jak również działalności Towarzystwa w ogóle, była popularyzacja sztuki nowej. Dotyczy to także pośrednictwa w handlu sztuką, ponieważ niemal wszystkie XIX-wieczne obrazy i rysunki prezentowane na wystawach organizowanych w ramach Związku Wystawowego na Wschód od Łaby można było kupić.

Od 1836 do 1873 r. na ekspozycjach gdańskiego Kunstvereinu wystawiono obrazy olejne, akwarele i rysunki autorstwa ponad dwóch tysięcy żyjących lub niedawno zmarłych twórców. W przypadku znacznej części z nich pokazywano pojedyncze dzieła, choć zdarzało się, że liczba prac jednego artysty na jednej wystawie

6 *Verzeichniß der Gemälde und Kunstsachen der dritten Ausstellung des Kunst-Vereins zu Danzig, welche im Saale des grünen Thors vom 3. August bis 3. September stattfinden wird* (Danzig 1838), Staatsbibliothek zu Berlin. Fot. Marcin Tulibacki

sięgała nawet siedmiu. Prezentowano krajobrazy, wedy, portrety, martwe natury, sceny historyczne i rodzajowe. Wobec tak dużej liczby zarówno malarzy, jak i dzieł sztuki niecelowe byłoby omawianie kilku czy nawet kilkunastu z nich, a niemożliwe jest w ramach artykułu przedstawienie choćby połowy, dlatego dany artysta zostanie wymieniony wyłącznie wtedy, gdy jest reprezentatywnym przykładem konkretnego zjawiska.

Warto zastanowić się nad pochodzeniem autorów wystawianych dzieł. W większości byli to artyści niemieccy działający w centrach artystycznych – Berlinie, Dreźnie, Düsseldorfie lub Monachium. Pojawiały się również pojedyncze obrazy twórców tworzących w mniejszych niemieckich miastach, np. w Stuttgarcie, gdzie od 1846 r. mieszkał Heinrich Rustige, którego prace pokazano na dziesięciu wystawach, czy

41. Obrazy nieznanymi twórców obecne były na wystawach w latach 1836, 1838 i 1841/1842.

w Halberstadt, z którym od 1837 r. był związany Carl Hasenpflug, prezentujący obrazy na dziewięciu wystawach w Gdańsku. Poza tym wystawiano obrazy artystów niemieckich przebywających w Rzymie czy Paryżu. Wielu malarzy pokazujących swe prace na wystawach gdańskiego Kunstvereinu zamieszkiwało wschodnią część Królestwa Prus – pochodzili oni nie tylko z Gdańska, lecz także m.in. z Elbląga (Adolph Jebens), Królewca (Carl Scherres) czy Szczecina (Ludwig Most). W Toruniu żył i tworzył urodzony w Berlinie Friedrich Wilhelm Völcker, którego obrazy wystawiono na przynajmniej dziewięciu ekspozycjach.

Prezentowano także obrazy i rysunki twórców pochodzących spoza Królestwa Prus czy niemieckiego obszaru językowego w ogóle, ale żyjących i działających w Niemczech, zazwyczaj w jednym z centrów artystycznych. Najwięcej omawianych artystów wywodziło się z Belgii, Francji, Holandii, Skandynawii i Włoch. Poza tym wystawiano obrazy pojedynczych twórców z Anglii (James Stoddart), Szkocji (Frances Stoddart), a nawet Rosji (Iwan Ajwazowski). Kilkoro artystów pochodziło z Warszawy, jak np. Elisabeth Jerichau-Baumann, aczkolwiek była to Dunka niemieckiego pochodzenia. Wśród nielicznych Polaków, których obrazy można było zobaczyć na wystawach Gdańsku, można wymienić Chrystiana Breslauera i Januarego Suchodolskiego.

Autorzy wystawianych dzieł byli przeważnie profesorami niemieckich uczelni, członkami Akademii Berlińskiej lub uczniami jednej ze szkół artystycznych. Spośród profesorów niemieckich uczelni wystawiali m.in. Carl Begas, Albert Conrad, Maximilian Haushofer, Theodor Hildebrandt, August von Kloeber czy Julius Schoppe starszy. Poza tym swoje prace pokazywali profesorowie zagranicznych uczelni, jak np. dwaj Belgowie Georges Génisson i Joseph Jacops. Przy nazwiskach młodych artystów, w tym uczniów i absolwentów szkół artystycznych, zazwyczaj nie podawano, którą uczelnię ukończyli. Wyjątkiem jest katalog wystawy 1839 r., w której uczestniczyło wielu studentów i wychowanków („Zögling der Akademie zu”) akademii berlińskiej, drezdeńskiej, düsseldorfskiej i monachijskiej⁴². Znaleźli

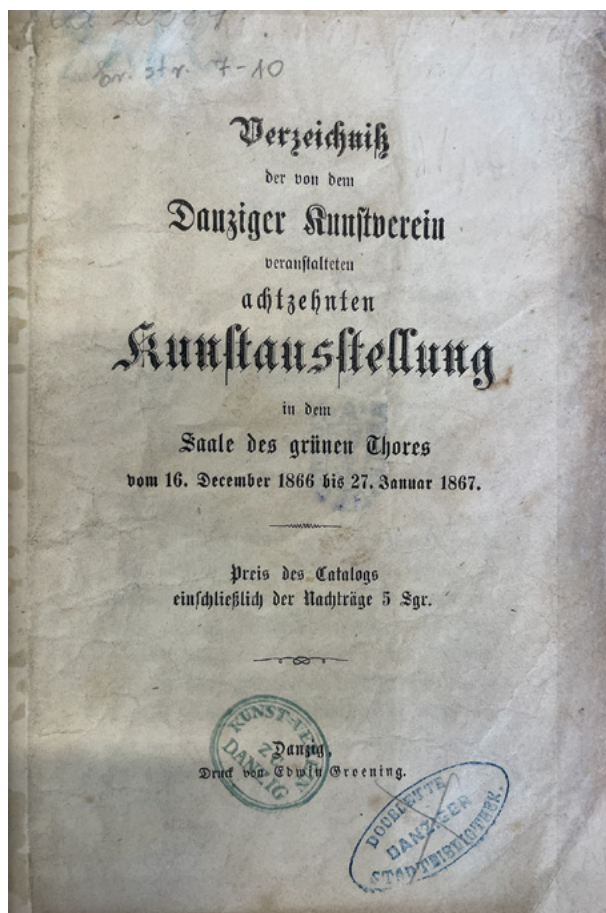
się w tej grupie również malarze, których dalsza kariera okazała się bardzo udana. Jako wychowanków poszczególnych szkół artystycznych na wystawie w 1839 r. przedstawiono m.in. Karla Adloffa, Leopolda Bendixa, Johna Williama Bottomleya, Chrystiana Breslauera, Josepha Faya, Carla Hilgersa, Philippa Hoyolla czy Wilhelma Johna.

W statucie gdańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych zastrzeżono, że ekspozycje mogły być uzupełniane o rzeźby, jeżeli sytuacja finansowa stowarzyszenia na to pozwalała. Nie wspomniano natomiast nic o dziełach rzemiosła artystycznego czy eksponatach niedających się zakwalifikować do żadnego z głównych rodzajów sztuki. Na większości wystaw z tego czasu oprócz obrazów pokazywano również rzeźby gipsowe, gliniane, marmurowe, medaliony z brązu, biżuterię, miedzioryty i litografie. Ich autorami byli zarówno profesorowie niemieckich akademii, jak i nieznani twórcy, w tym prawdopodobnie amatorzy. Dzieła te nieznacznie górowały na wystawach pod względem ilościowym nad malarstwem dawnym. Bardzo często pod jednym numerem katalogowym zapisywano kilka rzeźb czy medalionów. W przypadku tej kategorii dzieł, mniej niż połowa wystawiona była na sprzedaż. Stała obecność rzeźb, medalionów czy wyrobów rzemiosła artystycznego na wystawach Towarzystwa świadczy o tym, że musiały one przyciągać pewną grupę widzów. W statucie stowarzyszenia zaznaczono bowiem, że jego władze jedynie dopuszczały możliwość prezentacji tego typu eksponatów, nie traktowały ich jako stałego i nieodłącznego elementu wystaw.

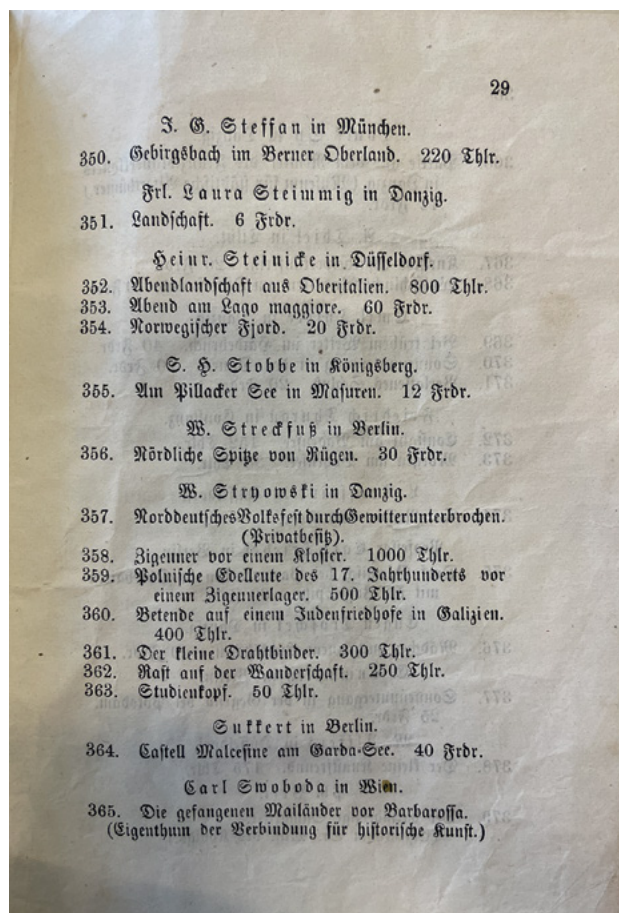
Jedną z funkcji Kunstvereinów w Niemczech było pośrednictwo w handlu sztuką. Dowodzi tego fakt, że większość wystawionych dzieł można było kupić. Spośród obrazów olejnych pokazanych na ekspozycji Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku na przełomie 1866 i 1867 r.⁴³ (il. 7), jedynie dwadzieścia siedem obrazów nie zostało wystawionych na sprzedaż, a przy osiemnastu z nich podano, do kogo wówczas należały. Cztery były własnością króla Wilhelma I („Eigenthum Sr. Maj. des Königs”), pięć – Nationalgalerie w Berlinie

42. Por. *Verzeichnis* 1839, s. 4–10, 12–15, 17, 19–29, 31, 33–40, 42–44, 46–54, 58.

43. *Verzeichnis der von dem Danziger Kunstverein veranstalteten achtzehnten Kunst-ausstellung in dem Saale des grünen Thores vom 16. Dezember 1866 bis 27. Januar 1867* (Danzig: [s.n.] [1866]). Pomimo że na wystawie wystawiono 400 obrazów olejnych, jedynie 356 z nich zostało wziętych pod uwagę, co spowodowane jest niekompletnością katalogu, w którym brakuje stron od siódmej do dziesiątej, choć uwzględnienie obrazów znajdujących się na brakujących stronach najprawdopodobniej nie wpłynęłoby znacząco na wynik badania.

7 Verzeichnis der von dem Danziger Kunstverein veranstalteten achtzehnten Kunst-ausstellung in dem Saale des grünen Thores vom 16. Dezember 1866 bis 27. Januar 1867 (Danzig [1866]), PAN Biblioteka Gdańska. Fot. Marcin Tulibacki

8 Verzeichnis der von dem Danziger Kunstverein veranstalteten achtzehnten Kunst-ausstellung in dem Saale des grünen Thores vom 16. Dezember 1866 bis 27. Januar 1867 (Danzig [1866]), s. 29, PAN Biblioteka Gdańska. Fot. Marcin Tulibacki

(„Im Besitz der National-Gallerie”)⁴⁴, sześć należało do stowarzyszeń i ich związków, dwa do Kunstvereinu szczecińskiego i po jednym do towarzystw w Królewcu i Wrocławiu, jeden do Związku Wystawowego

na Wschód od Łaby i również jeden do Związku na Rzecz Sztuki Historycznej (Verbindung für Historische Kunst)⁴⁵. Trzy obrazy stanowiły własność nieokreślonych bliżej osób. W przypadku pozostałych dzieł nie

44. Właściwą galerię otwarto dopiero w 1876 r. Zob. Birgit Jooss, „Kunstinstitutionen. Zur Entstehung und Etablierung des modernen Kunstbetriebs”, w: *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*, t. 7: *Vom Biedermeier zum Impressionismus*, red. Hubertus Kohle (München–Berlin–London–New York: Prestel, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008), s. 206.

45. Związek na Rzecz Sztuki Historycznej został założony w 1854 r. Jego celem było przede wszystkim gromadzenie obrazów, które następnie rozłozowywano wśród członków. Tymi były natomiast najczęściej całe Kunstvereine, arystokraci i monarchowie ze względu na wysokość składki członkowskiej wynoszącej w latach 1835–1873 50 talarów. Zob. Holtz, „Von Thron und Altar zu Bürger und Staat”, s. 405–492; Werner Telesko, „«Eine Wirklichkeit, die bis an die Illusion reicht!» Geschichtsmalerei und historische Buchillustration”, w: *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*, s. 270; Helmut Börsch-Supan, *Die Deutsche Malerei von Anton Graff bis Hans von Marées 1760–1870* (München: C.H. Beck, Deutscher Kunstverlag, 1988), s. 269; Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873”, s. 26; Schmitz, *Die deutschen Kunstvereine im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, s. 176–180; Zeitler, „Kunstvereine im 19. Jahrhundert, meist in Deutschland und im Norden”, s. 193.

podano właściciela, najprawdopodobniej sam artysta nie zdecydował się na ich sprzedaż⁴⁶.

Pozostałe trzysta dwadzieścia dziewięć obrazów na wystawie Towarzystwa w 1866/1867 r. można było kupić. Najwięcej było pejzaży i wedut, nieco mniej scen rodzajowych, obrazów historycznych i portretów – kilka, autorstwa przede wszystkim malarzy niemieckich, nierzadko profesorów uczelni artystycznych, jak np. Maxa Schmidta (Berlin), Theodora Hildebrandta, Rudolpha Jordana, Augusta Webera (Düsseldorf), Johanna Carla Schultza (Gdańsk), Adolfa Schrödera (Karlsruhe) i Heinricha Rustiga (Stuttgart), ale też artystów austriackich, belgijskich, czeskich, francuskich i szwajcarskich (il. 8).

W katalogu podano ceny dzieł głównie w talarach i frydrychsdorach, tylko czternaście obrazów wyceniono we florenach, frankach i guldenach⁴⁷. Natomiast w przypadku przeliczania frydrychsdorów na talary posłużono się metodą wykorzystaną przez Rudolfa Meyer-Bremena, w której jednemu frydrychsdorowi odpowiada 5,66 talara⁴⁸. Uzyskane wyniki zaokrąglono do pełnych liczb.

Najtańszym obrazem obecnym na wystawie 1866/1867 r. był namalowany przez Roberta Meyerheima *Erndte* kosztujący 20 talarów. Poza tym do grupy dzieł, które można uznać za stosunkowo tanie, zaliczały się dziewięćdziesiąt trzy obrazy, które kosztowały od 20 do 100 talarów. Najwięcej, bo aż sto pięćdziesiąt osiem obrazów, można było kupić za cenę od 102 do 300 talarów, czterdzieści eksponatów – od 311 do 500 talarów, natomiast za pozostałe czternaście należało zapłacić od 509 do nawet 1000 talarów. Średnio za jeden obraz wystawiony w Zielonej Bramie zimą 1866 i 1867 r. trzeba było zapłacić około 195 talarów. Najdroższym obrazem na wystawie był kosztujący 1000 talarów *Zigeuner vor einem Kloster* Wilhelma Stryowskiego.

Warto zaznaczyć, że na ekspozycji 1866/1867 r. było aż siedem obrazów Stryowskiego, w tym jeden z kolekcji prywatnej. W stosunku do innych dzieł były drogie, ponieważ najtańszy z nich artysta sprzedawał za 50 talarów, pozostałe kosztowały kolejno 250, 300 i 400 talarów. Drugim pod względem ceny dziełem Stryowskiego był kosztujący 500 talarów obraz *Polnische Edelleute des 17. Jahrhunderts vor einem Zigeunerlager*.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w XIX w. dzieła sztuki były nadal dobrem luksusowym, ponieważ najtańszy z obrazów wystawionych na sprzedaż na wystawie 1866/1867 r. kosztował tyle, ile utrzymanie mieszkania robotniczego w Gdańsku przez około dwa lata⁴⁹. Średnio za obraz należało zapłacić kwotę, za którą było możliwe utrzymanie takiego mieszkania przez około dwadzieścia lat. Dla porównania wysokość stypendium wypłacanego Robertowi Meyerheimowi przez gdańskie Towarzystwo Pokoju (Friedensgesellschaft) w celu umożliwienia mu ukończenia studiów w akademii w Düsseldorfie wynosiło 100 talarów rocznie. Pomimo tego, że posiadanie choćby jednego oryginalnego obrazu dla szerokich grup społeczeństwa było nadal, z finansowego punktu widzenia, nieosiągalne, należy podkreślić, że dzięki większej dostępności dzieł oferowanych podczas wystaw, uproszczono proces ich nabywania. Odtąd wystarczyło, by mieszkaniec Gdańska, który chciał kupić obraz artysty pochodzącego z Berlina, Düsseldorfu, Monachium czy nawet Paryża, odwiedził organizowaną co drugi rok wystawę w Bramie Zielonej, nie musiał odbywać podróży w głąb Prus czy poza ich granicę. Jeżeli którekolwiek z eksponowanych dzieł sztuki zostało sprzedane, Kunstverein organizujący wystawę musiał niezwłocznie powiadomić o tym jego twórcę. Kupujący płacił wymaganą kwotę stowarzyszeniu, które przekazywało ją artyście natychmiast po zakończeniu wystawy⁵⁰.

46. Dotyczyło to pojedynczych obrazów Alfreda von Biber-Palubickiego, Heinricha Hofmana, Adolpha Jebensa i Gustava Osterrohta, a także pięciu obrazów Sophie Pietzcker.

47. Cena była podana najprawdopodobniej w guldenach pruskich. Widnieje ona przy obrazach Antona von Wenera, niemieckiego malarza urodzonego we Frankfurcie nad Odrą, mieszkającego wówczas w Karlsruhe.

48. *Die Ausstellungskataloge des Königsberger Kunstvereins im 19. Jahrhundert*, s. 9. Z uwagi na to, że nie udało się dotrzeć do wiarygodnej metody przeliczania florenów, franków i guldenów na talary, obrazy, których ceny podano w innej walucie niż talar i frydrychsdor, zostały pominięte.

49. Józef Andrzej Szwaagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1990), s. 284, 286.

50. „Bekanntmachung, die Ausstellungen der Kunstvereine zu Danzig, Königsberg i. Pr., Stettin und Breslau in den Jahren 1856/1857 betreffend”, s. 352.

Kunstvereiny w Prusach kupowały wybrane dzieła z zamiarem ich późniejszego rozlosowania wśród swoich członków. Wysokość rocznej składki (2 talary), którą płaciło się za przynależność do stowarzyszenia, zdaje się być niska względem potencjalnych korzyści. Należy jednak mieć na uwadze, że do Kunstvereinów zapisywały się setki osób, a oryginalnych obrazów do rozlosowania przeznaczano każdego roku zaledwie kilka. Dowodzą tego wyniki losowania przeprowadzonego w 1854 r. w Gdańsku⁵¹, gdzie na sto obiektów jedynie dziesięć było obrazami na płótnie lub akwarelami. Na wspomnianej loterii można było wylosować osiem obrazów olejnych i dwie akwarele, a także siedemdziesiąt dwa miedzioryty oraz osiemnaście odbitek i reprodukcji. Zatem wydaje się, że najtańszym sposobem na zdobycie dzieła sztuki na własność było jednak wstąpienie do stowarzyszenia artystycznego i regularne uczestniczenie w losowaniach prac. Warto przy tym zaznaczyć, że majątki Kunstvereinów, za które pozyskiwano dzieła sztuki, składały się z setek opłaconych kart członkowskich, co oznacza, że XIX-wieczne stowarzyszenia artystyczne przyczyniły się do ukształtowania nowoczesnej formy mecenatu artystycznego – mecenatu zbiorowego⁵². Pamiętając o kontaktach, które nawiązywały między sobą stowarzyszenia we wszystkich krajach niemieckojęzycznych, można stwierdzić, że stanowiły one liczną grupę dobrze zorganizowanych, a przy tym bardzo bogatych klientów, którzy pośrednio mogli w istotny sposób przyczynić się do rozwoju karier poszczególnych artystów.

Dzięki wystawom Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku zaprezentowano prace wielu twórców związanych z miastem. Na ekspozycjach stowarzyszenia między 1836 a 1873 r. pokazano dzieła ponad stu artystów pochodzących z Gdańska, tamże działających lub tymczasowo przebywających w mieście⁵³. Ich dokładna liczba jest trudna do określenia z uwagi na stosunkowo

częsty brak podpisu pod eksponatami innymi aniżeli obrazy, czy też ze względu na to, że artystów traktowano niekiedy zbiorczo, jak w przypadku prac studentów szkoły artystycznej („Arbeiten der Eleven der hiesigen Königlichen Provinzial Kunstschule”), którzy zostali przedstawieni w ten sposób m.in. na wystawie w 1837 r.⁵⁴ Warto zauważyć, że w większości przypadków, jeśli podawano nazwisko autora, podkreślano (tak w katalogach, jak i prawdopodobnie na samych wystawach) jego powiązania z Gdańskiem, zwłaszcza gdy był to twórca szeroko znany.

W tej grupie również dominowali malarze ówczesnie żyjący lub niedawno zmarli, nadal zaliczani do twórców sztuki najnowszej. Zdecydowanie najwięcej wystawiali Johann Carl Schultz, Eduard Hildebrandt i Wilhelm Alexander Meyerheim. Obrazy Hermanna Botha, Otto Brausewettera, Carla Dettloffa, Richarda Fischera, Juliusa Gottheila, Michaela Carla Gregoroviusa, Ernsta Friedricha (Fritza) Hildebrandta, Eduarda Meyerheima, Eduarda Krügera, Eugena Troschela, Louisa Sy, Wilhelma Stryowskiego, Juliusa Zielke i kilku innych pokazano na przynajmniej sześciu wystawach, prace pozostałych omawianych artystów można było zobaczyć na mniejszej liczbie wystaw (1–5). Swoje prace pokazywały również artystki: Ernestine Friedrichsen, Friederike Grade, Marie Konopacki, Therese Nagel, Marie Pickering i Anna Pantzer. Prezentowano nie tylko obrazy olejne, lecz także akwarele, rysunki i grafiki. Twórcy gdańscy lub w Gdańsku żyjący często współtworzyli główny nurt malarstwa niemieckiego. Widać to po tematyce ich obrazów: malowali wedy i krajobrazy, obrazy historyczne, sceny rodzajowe i portrety⁵⁵. Na ekspozycjach, na których obecna była sztuka nowożytna, wystawiano dzieła dawnych malarzy związanych z Gdańskiem – Daniela Chodowieckiego, Johanna Davida Knaaka, Antona Möllera, Friedricha Rosenberga, Daniela Schultza, Andreasa Stecha,

51. APG, KV, sygn. 361/185, k. 2: wyniki losowania Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku z 1854 r.

52. Zob. Magdalena Warkoczewska, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Poznaniu w latach 1837–1848. Przyczynek do kształtowania się mecenatu zbiorowego w pierwszej połowie XIX wieku”, *Studia Muzealne* 9 (1971), s. 7–20.

53. Lista artystów związanych z Gdańskiem obecnych na wystawach Kunstvereinu w latach 1835–1873 z uwzględnieniem ekspozycji, w których wzięli udział zob. Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873”, s. 90–96.

54. Na wystawie w 1837 r. były to dwa rysunki (Freihandzeichnungen), rysunek architektoniczny oraz modele gliniane i woskowe; zob. *Verzeichnis* 1837, s. 44.

55. Zob. też: „Katalog”, w: Mielnik, *Dobrzy przyjaciele, dobre przyjaciółki*, s. 31–232.

Bartholomäusa Strobla i Jakoba Wessela, a także inne, które przypisywano „nieznanym mistrzom gdańskim”⁵⁶.

W przypadku gdańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych, poza malarzami, szansę zaprezentowania swojej twórczości na wystawach mieli również inni gdańszczanie – rzeźbiarze, cieśle, złotnicy i bursztynnicy, a nawet malarze porcelany i szklarze. Rzeźbiarze, jak Rudolf Freitag, Theodor Petschke czy bliżej niezany Togniazioni, byli związani z lokalną szkołą artystyczną, ale wystawiali także amatorzy, jak np. dentysta i radny miejski w latach 1869–1874 Philipp August Wolffsohn.

Stosunkowo liczną grupę eksponatów stanowiły wyroby rzemiosła artystycznego. Wystawiano biżuterię złotą, srebrną i bursztynową, meble, medaliony, modele i wazy, a na ekspozycji w 1836 r. zaprezentowano nawet fortepian wykonany przez Jacoba Bernharda Wiszniewskiego (Wiśniewskiego)⁵⁷. Swoje wyroby pokazywali też jubilerzy (przynajmniej kilkakrotnie Carl Hermann i Johann Carl Roggatz, raz – Carl Moritz Stumpf) oraz bursztynnicy (m.in. A. F. Jantzen, Friedrich Ferdinand Mix i Wilhelm von Roy). Na wystawie z przełomu 1854 i 1855 r. znalazła się fotografia autorstwa malarza porcelany E. Kauera⁵⁸. Prace pokazywali nauczyciele miejscowej szkoły artystycznej, w tym Johann Carl Schultz, jej dyrektor w latach 1834–1873, oraz artyści, którzy po wyjeździe z Gdańska stali się twórcami rozpoznawalnymi w ówczesnym środowisku artystycznym, jak np. Wilhelm Alexander Meyerheim, malarz nadworny Fryderyka Wilhelma III – Eduard Hildebrandt czy jego młodszy brat Ernst Friedrich, aktywny w Berlinie, Paryżu i Rzymie. Należy przy tym zauważyć, że wystawy stwarzały szansę dotarcia do szerszego kręgu odbiorców twórcom, którzy dopiero rozpoczynali karierę, zarówno uczniom lokalnej szkoły artystycznej, jak i kontynuującym naukę w akademiach w Berlinie, Düsseldorfie czy Dreźnie. Wydaje się, że gdyby nie działalność Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku, umożliwiającą młodym artystom dotarcie do szerszej publiczności już na początku kariery, gdańszczanie uczący się w miejskiej lub innej niemieckiej szkole czy nawet studiujący w zagranicznych akademiach nie mieliby szansy zaprezentowania swojej

twórczości w rodzinnym mieście, a jeśli nawet, to byłoby to znacznie trudniejsze.

Dzięki podanym w katalogach miejscom zamieszkania artystów można prześledzić ich migrację do Gdańska, głównie z terenów Królestwa Prus, a nawet, jak miało to miejsce w przypadku Louisa Sy, z Berlina. Do miasta w tym czasie przyjeżdżali na czasowe pobyty artyści z głębi kraju, jak np. Freiherr Carl von Hafften, Johann David Inkermann, Otto Knigge czy Ernst Laddey, trudno jednak ocenić, czy na ich decyzje miała wpływ działalność gdańskiego Kunstvereinu. Analiza migracji artystów w 2. połowie XIX w. pozwala stwierdzić, że gdańszczanie znacznie częściej wyjeżdżali do centrów artystycznych Niemiec, a nierzadko pozostawali w nich po opuszczeniu Gdańska w pierwszej połowie stulecia. Czasem kontynuowali karierę we Francji i Włoszech, jak choćby Fritz Hildebrandt. Wydaje się, że pomimo działalności Kunstvereinu, sam Gdańsk, w którym istniała prowincjonalna szkoła sztuk pięknych i planowano dopiero powołać publiczną galerię, nie był miejscem atrakcyjnym dla artystów dążących do rozwoju kariery i nie mógł konkurować z Królewcem, gdzie działały już i akademia, i muzeum sztuki⁵⁹. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że dzięki istnieniu, działalności i aktywnemu uczestnictwu gdańskiego stowarzyszenia w środowisku niemieckich Kunstvereinów możliwe było regularne prezentowanie w Gdańsku dzieł twórców, którzy z tego miasta wyjechali i stali się powszechnie znani, jak np. wspomniani już bracia Hildebrandt czy trzech synowie Karla Friedricha Meyerheima⁶⁰.

Wystawy Kunstvereinu w Gdańsku miały istotny wpływ na życie kulturalne i artystyczne miasta. To dzięki nim jego mieszkańcy mogli od 1836 r. regularnie oglądać dzieła sztuki współczesnej pochodzące z renomowanych ośrodków artystycznych w Niemczech, a także prace artystów belgijskich, francuskich, holenderskich, włoskich czy brytyjskich. Publiczność miała szansę zapoznać się z dorobkiem artystów wykształconych w akademiach, a także niemieckich twórców mieszkających w Rzymie czy Paryżu⁶¹. Dzięki ekspozycjom Towarzystwa Sztuk Pięknych gdańszczanie, w tym uczniowie szkoły

56. W katalogu wystawy 1838 r. uwzględniono kategorię „obrazów dawnych mistrzów gdańskich” („Gemälde von ältern Danziger Meistern”), do której zaliczono cztery dzieła niezanych twórców; zob. *Verzeichnis* 1838, s. 26–28.

57. *Verzeichnis* 1836, s. 30.

58. *Verzeichnis* 1854/1855, s. 50.

59. Por. *Die Ausstellungskataloge des Königsberger Kunstvereins im 19. Jahrhundert*, s. 10.

60. Synowie Karla Friedricha Meyerheima – Friedrich Eduard, Hermann Robert i Wilhelm Alexander – urodzili się w Gdańsku, a uczyli się i następnie aż do śmierci tworzyli w Berlinie.

61. Dokładniejsze przyjrzenie się eksponowanym pracom prawdopodobnie pozwoliłoby dostrzec zmiany, które następowały w malarstwie niemieckim tego czasu. Interesujące byłoby

artystycznej, mogli śledzić zmiany zachodzące w sztuce współczesnej. Być może kontakt z dziełami twórców pochodzących z różnorodnych ośrodków artystycznych, nierzadko profesorów akademii, wpływał na decyzje uczniów gdańskiej szkoły odnośnie do wyboru artystycznej specjalizacji czy też miejsca dalszej nauki. Na regularnie odbywających się wystawach sztuki swoje dzieła mogli zaprezentować również artyści (także amatorzy) związani z Gdańskiem, na co, jak się wydaje, władze stowarzyszenia kładły szczególny nacisk.

Nie ulega kwestii, że to przede wszystkim Kunstverein, współpracujący z innymi stowarzyszeniami

artystycznymi, głównie pruskimi⁶², kształtował ruch wystawienniczy w Gdańsku przez znaczną część XIX w. Równie ważne były zmiany w handlu sztuką polegające m.in. na znacznym uproszczeniu procesu pozyskiwania dzieł czy ułatwieniu dostępu do sztuki nie tylko niemieckiej, lecz także np. belgijskiej, za które bezpośrednio odpowiadało gdańskie stowarzyszenie.

Przeanalizowany materiał źródłowy wyraźnie wskazuje na to, że Towarzystwo Sztuk Pięknych odgrywało istotną rolę w życiu artystycznym miasta od 1835 do 1873 r., pozytywnie wpływając na kształt środowiska kulturalnego zarówno w Gdańsku, jak i w regionie.

także porównanie procesu rozwoju malarstwa niemieckiego w XIX w. z dziełami pokazywanymi na wystawach gdańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych.

62. Związek Wystawowy na Wschód od Łaby nie był jedynym związkiem Kunstvereinów. W wyniku spotkania zarządów tychże stowarzyszeń, które odbyło się w 1834 r., powstał też Związek Wystawowy na Zachód od Łaby (Ausstellungsverband westlich der Elbe). Jak się wydaje, jedną z konsekwencji spotkania z 1834 r. było rozpoczęcie procesu nawiązywania ściślejszej współpracy pomiędzy większością Kunstvereinów w Niemczech, Austrii i niemieckojęzycznej części Szwajcarii; zob. Tulibacki, „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) w latach 1835–1873”, s. 21–22; id., „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku jako członek Związku Wystawienniczego na Wschód od Łaby w latach 1836–1892”, s. 399.

BIBLIOGRAFIA

Die Ausstellungskataloge des Königsberger Kunstvereins im 19. Jahrhundert. Redakcja Rudolf Meyer-Bremen. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2005.

Barylewska-Szymańska, Ewa. „Muzealna topografia Gdańska w XIX i pierwszych dekadach XX wieku (do roku 1945)”. W: *Teraźniejszość przeszłości. Muzealnictwo i historiografia w Gdańsku i na Pomorzu do roku 1945*, redakcja Ewa Barylewska-Szymańska, 10–51. Gdańsk–Warszawa: Muzeum Gdańska, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, 2021.

Börsch-Supan, Helmut. *Die Deutsche Malerei von Anton Graff bis Hans von Marées, 1760–1870.* München: C.H. Beck, Deutscher Kunstverlag, 1988.

Großmann, Joachim. *Künstler, Hof und Bürgertum. Leben und Arbeit von Malern in Preußen 1786–1850.* Berlin: Akademie Verlag, 1994.

Großmann, Joachim. „Verloste Kunst. Deutsche Kunstvereine im 19. Jahrhundert”. *Archiv für Kunstgeschichte* 76, nr 2 (1994): 351–364.

Historia Gdańska, t. 4, cz. 1: 1815–1920. Redakcja Edmund Cieślak. Sopot: Lex, 1998.

Holtz, Bärbel. „Kunstverein und Kunstmuseum in der Provinz. Die Kunst zwischen gesellschaftlicher Initiative, wirtschaftlichen Bedürfnis, regionalen Interessen und staatlicher Verantwortung”. W: *Acta Borussica*, redakcja Wolfgang Neugebauer, 1–53. Berlin: Akademie Verlag, 2012.

Holtz, Bärbel. „Das Kultusministerium und die Kunstpolitik 1808/17 bis 1933”. W: *Acta Borussica*, redakcja Wolfgang Neugebauer, 399–634. Berlin: Akademie Verlag, 2010.

Jooss, Birgit. „Kunstinstitutionen. Zur Entstehung und Etablierung des modernen Kunstbetriebs”. W: *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*, t. 7: *Vom Biedermeier zum Impressionismus*, redakcja Hubertus Kohle, 188–211. München–Berlin–London–New York: Prestel, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008.

Kowalska, Helena. „Dzieje zbiorów malarstwa Muzeum Miejskiego w Gdańsku (Stadtmuseum) w latach 1870–1945”. W: Helena Kowalska, *Straty wojenne Muzeum Miejskiego (Stadtmuseum) w Gdańsku. Seria nowa*, t. 1: *Malarstwo*, 7–67. Gdańsk: Muzeum Narodowe w Gdańsku, 2017.

Kowalska, Helena. „Powstanie i działalność Towarzystwa Sztuk Pięknych w Gdańsku w świetle jego statutu”. W: *Z dziejów kultury Pomorza XVIII–XX wieku*, redakcja Józef Borzyszkowski, 64–80. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2001.

Meyer, Hans Bernhard. *Hundert Jahre Kunstverein zu Danzig 1835–1935.* Danzig: Selbstverlag, 1935.

Mielnik, Magdalena. *Dobrzy przyjaciele, dobre przyjaciółki. Malarstwo w Gdańsku XIX wieku.* Gdańsk: Muzeum Narodowe w Gdańsku, 2023.

- Mielnik, Magdalena. „Krytyka artystyczna w Gdańsku w XIX i na początku XX wieku”. *Pamiętnik Sztuk Pięknych* 16 (2021): 35–41.
- Mielnik, Magdalena. „Towarzystwo Przyjaciół Sztuki w Gdańsku (Kunstverein zu Danzig) 1835–1945. Zarys działalności”. *Rocznik Gdański* 81 (2021): 52–70.
- Schmitz, Thomas. *Die deutschen Kunstvereine im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Kultur-, Konsum-, und Sozialgeschichte der bildenden Kunst im bürgerlichen Zeitalter*. Neuried: Ars Una, 2001.
- Telesko, Werner. „«Eine Wirklichkeit, die bis an die Illusion reicht!» Geschichtsmalerei und historische Buchillustration”. W: *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*, t. 7: *Vom Biedermeier zum Impressionismus*, redakcja Hubertus Kohle, 269–279. München–Berlin–London–New York: Prestel, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008.
- Tulibacki, Marcin. „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Gdańsku jako członek Związku Wystawienniczego na Wschód od Łaby w latach 1836–1892”. W: *Sztuki piękne w Gdańsku w długim XIX wieku*, redakcja Ewa Barylewska-Szymańska, Magdalena Mielnik, 394–419. Gdańsk: Muzeum Gdańska, Muzeum Narodowe w Gdańsku, 2025.
- Warkoczewska, Magdalena. „Towarzystwo Sztuk Pięknych w Poznaniu w latach 1837–1848. Przyczynek do kształtowania się mecenatu zbiorowego w pierwszej połowie XIX wieku”. *Studia Muzealne* 9 (1971): 7–20.
- Warkoczewska, Magdalena. *Wystawy Towarzystwa Sztuk Pięknych w Poznaniu (1837–1857)*. Warszawa–Poznań: Instytut Sztuki PAN, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1991.
- Zeitler, Rudolf. „Kunstvereine im 19. Jahrhundert, meist in Deutschland und im Norden”. *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft* 48 (1997): 167–220.

SUMMARY

Exhibitions by the Fine Arts Association in Gdańsk in the Years 1835–1873. Organisation, Contents, Functions and Role by Marcin Tulibacki

The Fine Arts Association in Gdańsk (Kunstverein zu Danzig, 1835–1945) organised exhibitions, conducted raffles of paintings among its members, and collected works of art. The Association was the organiser of artistic life in the region owing to its membership in the Exhibition Union East of the Elbe (Ausstellungsverband östlich der Elbe, 1836–1892). The article discusses the exhibitions presented by the Association, their organisation, contents, functions and role in the local artistic community, with particular emphasis on the impact of the exhibitions on the artistic life of Gdańsk (germ. Danzig) in the 19th century. The Association has been the subject of several studies, but in most scholarly works it has been no more than mentioned. No detailed analysis of the art exhibitions organised by the Gdańsk Association has so far been produced. The article does not aim to exhaust the subject, but rather to outline a general picture of the exhibitions and create a basis for further research.

Nineteenth-century art associations in German-speaking countries joined together in larger unions. The Association active in Gdańsk belonged to the Exhibition Union East of the Elbe (1834–1892), together with associations in Elbląg (germ. Elbing), Królewiec (germ. Königsberg), Poznań (germ. Posen), Szczecin (germ. Stettin), Wrocław (germ. Breslau) and Zgorzelec (germ. Görlitz). The exhibitions organised within the framework of the Exhibition Union were travelling ones, and the associations cooperated by making works of art available and sharing organisation costs. Staging exhibitions constituted the core activity of the Gdańsk Association, regulated by paragraphs 2–6 of its statute. All exhibitions were based on original paintings, cartoons and drawings by living artists, with the addition of sculptures and works of artistic crafts. The Association covered the costs of transporting the works of art which it had requested, insuring the pieces for the duration of their stay in Gdańsk. Exhibitions were accompanied by catalogues containing a list of the works on show, with those offered for sale marked. Before 1840, the Association's

exhibition schedule had been irregular, but in 1840 it became stable and continued unchanged until 1873. Exhibitions in Gdańsk were held in winter, from December on even-numbered years to January/February on odd-numbered years. According to the Association's management, however, the winter period was unfavourable due to low public interest during the holiday season and the resultant low income from the exhibitions. Calls to move the Gdańsk Association's exhibitions to another season were made, which resulted in a financial compensation by Union's management. Yet, although the exhibitions were not a significant source of income for the Association, they did not result in losses.

The Fine Arts Association in Gdańsk organised exhibitions in two ways: as part of the Exhibition Union East of the Elbe (large/Union ones) and independently (small-scale ones). Between 1836 and 1871, at least twenty-one exhibitions were held, including eighteen large and three small ones, most of them located in the Green Gate in Gdańsk. A landmark exhibition was on show in the late 1872 and early 1873 in the City Museum (Stadtmuseum). The Association's independent exhibitions featured from 189 to 285 pieces, while the Exhibition Union ones, from 300 to 851 pieces (460 on average). Exhibitions were usually similar in size to those in Królewiec and Szczecin, larger than those in Elbląg. Exhibitions staged by associations comprising the Exhibition Union were partly travelling exhibitions.

Contemporary German painting constituted the most important part of exhibitions staged by the Gdańsk Association. Sculptures and works of artistic craftsmanship (e.g. jewellery) were shown as an addition. Early-modern painting was presented several times, at exhibitions in 1836–1839 and 1841/1842, including, among others, works attributed to Peter Breughel, Albrecht Dürer, Hans Memling and Nicolas Poussin. Between 1836 and 1873, paintings by over two thousand contemporary artists were exhibited; those were mainly German artists, but also ones from, among others, Belgium, France and the Netherlands. The works presented included landscapes, *vedute*, portraits, as well as historical and genre scenes. The authors of the presented works were mostly professors at German academies, members of the Berlin Academy, or students at one of the art schools. Plaster, clay and marble sculptures, bronze medallions, jewellery, copperplate engravings and lithographs were presented as well. Their authors included professors from German academies, but also amateurs.

Most of the works on display were available for purchase. At the 1866/1867 exhibition, only twenty-seven of the approximately four hundred paintings were not offered for sale. In that year, a painting cost, on average, around 195 thalers. The cheapest one was *Erndte* by Robert Meyerheim (20 thalers); the most expensive, *Zigeuner vor einem Kloster* by Wilhelm Stryowski (1,000 thalers). In the 19th century, works of art were luxurious articles, but thanks to the Association, the process of purchasing them was simplified; the Association assumed responsibility for the formalities. Fine Arts Associations in Prussia bought pieces shown at their exhibitions in order to raffle them off among their members. Membership fee at the Gdańsk Association, which amounted to 2 thalers, seems low compared to potential benefits. Nineteenth-century art associations shaped collective patronage. They constituted a group of organised, wealthy clients who shaped the artistic environment of Prussia throughout the century.

Between 1836 and 1873, the exhibitions of the Fine Arts Association in Gdańsk featured works by over a hundred artists associated with the city, including Eduard Hildebrandt, Ernestine Friedrichsen, Friederike Grade, Johann Carl Schultz, Louis Sy, Marie Konopacki, Michael Carl Gregorovius, Wilhelm Alexander Meyerheim and Wilhelm Stryowski. Paintings by the old masters of Gdańsk, including Daniel

Chodowiecki, Anton Möller and Andreas Stech, were shown, as well as pieces by local sculptors, carpenters, goldsmiths and amber-workers. Exhibition catalogues indicate that some artists settled permanently in the city, but more often they left for the artistic centres of Germany and remained there permanently. Gdańsk was unattractive in terms of artistic life; the main creative centre of the region was Królewiec.

The Association's exhibitions in Gdańsk had a favourable impact on the artistic life of the city. They enabled the city's residents to personally encounter contemporary works of art from Germany and other countries. Throughout most of the 19th century, it was the Fine Arts Association that was responsible for the exhibition movement in Gdańsk; in the entire region, the same was organised in concert with other fine arts associations. Apart from well-known artists, artists associated with Gdańsk also had the opportunity to present their works at the Association's exhibitions; this aspect was emphasised by the Association. Significantly, trade in artworks conducted in the city was being transformed; one symptom of that is the simplification of the process of acquiring works of art. The analysed source material indicates that from 1835 to 1873 the Fine Arts Association in Gdańsk was a significant entity in the artistic life of the city, and that it had a real and favourable impact on the cultural environment of Gdańsk and the entire region.

BIOGRAPHICAL NOTE

Marcin Tulibacki holds Masters degrees in the fields of Art Sciences (Institute of Art History, University of Gdańsk, 2022) and History (Institute of History, University of Gdańsk, 2023). He is currently a PhD Candidate at the Doctoral School at the Faculty of History, University of Gdańsk, in the discipline of Art Sciences. His research interests focus on the painting, graphic arts, design and artistic life of the 18th to 20th centuries. He is a member of the Warsaw Department of the Association of Art Historians and "Dom Uphagena" Association in Gdańsk.

NOTA BIOGRAFICZNA

Marcin Tulibacki, magister nauk o sztuce (Instytut Historii Sztuki UG, 2022) i historii (Instytut Historii UG, 2023). Doktorant Szkoły Doktorskiej przy Wydziale Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego w dyscyplinie nauk o sztuce. Zainteresowania naukowe skupia wokół malarstwa, grafiki, sztuki użytkowej i życia artystycznego XVIII–XX w. Członek Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Towarzystwa „Dom Uphagena” w Gdańsku.